

ARTE ET MARTE

GORDIMER SZÜLETÉSNAPI AJÁNDÉKA

John Coetzee Nobel-díja

Nadine Gordimer, az 1991-ben Nobel-díjjal kitüntetett dél-afrikai író nő idén kapta talán legszebb születésnapi ajándékát: a szintén dél-afrikai és szintén angolul alkotó John Michael Coetzee az idei irodalmi Nobel-díjas, és egyben a harmadik afrikai, aki ebben a megtiszteltetésben részesül, hiszen 1986-ban a nigériai, szintén angolul alkotó Wole Soyinka kapta meg a díjat.

Coetzee 1940. február 9-én született Fokvárosban, 1961-ben a Fokvárosi Egyetem irodalom és matematika szakán diplomázott. 1962-ben Angliába, majd 1965-ben az Egyesült Államokba költözött. 1969-től az irodalomtudományok doktora. 1971-ben visszatért Dél-Afrikába, a Fokvárosi Egyetem tanáráként és más egyetemek vendégelőadójaként. 1984-ben lett az irodalomtudományok professzora. Jelenleg Ausztráliában él.

Magyarul eddig egy regénye jelent meg, az apartheid allegóriájaként is olvasott *Barbárokra várva* (*Waiting for the Barbarians*, 1980), 1987-ben az Európa Kiadó gondozásában. Coetzee ezzel a regényével elnyerte a legmagasabb dél-afrikai irodalmi kitüntetést, a CNA Irodalmi Díjat.

Első regénye, a *Dusklands* (Gy. Horváth László fordításában: *Szürkületi tájak*) 1974-ben jelent meg, majd három évvel később, 1977-ben látott napvilágot az *In the Heart of the Country* (Az ország szívében) című naplóregénye, amelyből egy elmebeteg nő belső világa bontakozik ki előttünk.

A CNA Irodalmi Díjat és a brit Booker-díjat is megkapta 1983-ban megjelent *The Life and Times of Michael K.* (Michael K. élete és kora) című regényéért, amelyet Dél-Afrikában egy ideig be is tiltottak. A mű a dél-afrikai polgárháború borzalmait jeleníti meg, főhőse

egy fiatal fekete, akit a fehér hatóságok értelmi fogyatékosnak bélyegeznek.

1999-ben másodszor is elnyerte a Booker-díjat *Disgrace* (Szégyen) című regényéért. A mű meglehetősen sötét képet fest az apartheid utáni Dél-Afrika életéről. A regény főszereplője egy 52 éves fokvárosi irodalomprofesszor, akit kirúgnak az egyetemről, mert szexuális kapcsolatba keveredett egyik diákjával. A professzor a lányával visszavonul a birtokára, ahol fegyveres támadás áldozatai lesznek, és a lányt megerőszakolják. A történetben a poszt-apartheid miliőben megváltozott fehér lakosság élete sűrűsödik, annak körülményeivel, vélt és valós félelmeivel egyaránt.

A két Booker-díj között, 1986-ban jelent meg az angolszász szakirodalomban talán legtöbbször idézett regénye, a *Foe* (Ellenség), amely Robinson Crusoe történetének posztmodern átírása; a címet akár nyílt kihívásnak is tekinthetjük Defoe-val szemben. Zseniálisan kérdőjelezi meg a regény Robinson történetét és annak eddigi interpretációit: Robinson lakatlan szigetén egy hajótörött nő, Susan Barton ér földet. A *Foe* szinte már nem is szépirodalom, inkább irodalomelméleti és filozófiai problémákat felvető mű.

Az 1980-as *Barbárokra várva* hozta meg Coetzee-nek az igazán látványos – és díjakban is érzékelhető – elismerést. A dél-afrikai irodalom napjainkig legnagyobb alakjának számító Nadine Gordimer egy, a hetvenes években adott interjújában az egyik legérdekesebb újoncként („one of the most interesting newcomers”) emlegette Coetzee-t.

Legutóbbi regényében, az 1999-es megjelenésű *The Lives of Animals*ben (Az állatok életei) Coetzee egy idős állatvédőnő személyes konfliktusain keresztül enged bepillantást az állatvédelem ellentmondásos világába.

Kimondhatjuk: Coetzee posztmodern író. Témái és az általa gyakran használt fogalmak, mint *őrült és elmegyógyintézet*, a marginális és marginalizált *másik*, a *mátság*, a *biralodalom* és az *alattvaló*, az *írás* és a *napló* stb. még érthetőbbé teszik ezt a besorolást. Regényeiben az *aberráció* kulcsmotívumként jelenik meg, szemléletmódja gyakran *groteszk*. Szívesen tágítja témáinak értelmezési lehetőségeit, és mozditja ki őket a berögzült sémákból és attitűdökből.

Szimbolikájában és utalásrendszerében a legabsztraktabb, a legtöbb vertikális és horizontális regisztert átfogó, intellektuális regény a *Barbárokra várva*. Külföldön a regény akadémiai kanonizációja már

megtörtént, itthon ez egyelőre – mind az afrikanisták, mind pedig az „angolosok” körében – várat magára.

A regény Konsztantin Kavafisz *Várunk a barbárokra* című dialogikus, kérdés–felelet szerkezetű költeményének parafrázisa. A történetet a Birodalom egyik határmenti erődjének nyugdíjazás előtt álló, nyugalomra vágyó bírója – mint a Birodalom *krónikása* – meséli el, aki nemcsak leírja a történeteket, de zárójelben folyamatosan értelmezi, megítéli és mentegeti magát, azaz folyamatosan *analizál*, önmagára reflektál. A bíró pozíciója tipikusan *határmenti* identitás: a birodalom szolgája, de beszél a *bennszülöttek* nyelvét a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt, és valódi kíváncsisággal kutatja emlékeiket, helyeiket, szokásaikat. A regényben nem határozható meg sem konkrét hely, sem konkrét idő, ami óriási különbséget jelent a poszt-koloniális irodalmakhoz képest, ahol bármennyire is elvont a téma-kezelés, az írók szüntelenül tesznek nyílt vagy kevésbé nyílt utalásokat konkrét személyekre, helyekre és történésekre, ezáltal is felvállalva a politika napi aktualitását, magát a hús-vér történelmi valóságot.

Az első fejezetben már jól kirajzolódnak az erővonalak, és az alapszimbolika is érzékletesen feltárul előttünk. A történet a *látás és vak-ság* kettőséggel és annak utalásrendszerével kezdődik, s ez végig fontos szerepet játszik a műben: „Soha nem láttam ehhez hasonlót: két drótkeretet, apró lencse takarja a szemét. Talán vak? Megérteném, ha vakságát szeretné így elrejtetni, de ő nem vak. A lencsék sötétek, úgy tűnik, mintha nem lennének átlátszók, ő azonban keresztüllát rajtuk. Azt mondja, új találmány.” (5) Aki a szemüveget viseli, az az egyetlen, névvel, saját tulajdonnévvel rendelkező személy, Joll ezredes, a *Polgári Őrség* legjelentősebb részlegének, a *Harmadik Irodának* tisztje, „akinek egészséges szemét ócska, színpadiasan misztikus, sötét üvegek rejtik” (11). Innen kezdve nemcsak a *Birodalom*, a *Rendszer* felrémlő és rémisztő fogalmi hálózatában, hanem a gyarmatosítás történetének is jól ismert kontextusában találjuk magunkat: az emberi párbeszédből *kihallgatás* lesz, *vizsgálat* indul a *bennszülöttek* ellen, felderítő utat szerveznek az *ismeretlenbe*, *foglyokat* ejtenek, hogy megtudják, valóban fegyverkeznek-e a barbárok a Birodalom ellen. Az antropológiai és egyéb úti beszámolóik retorikája köszön vissza, amikor a *barbárok* és a *bennszülöttek* fogalma fokozatosan egymásba csúszik, hogy végül egyenlőségjel legyen a kettő között.

A második fejezetben megismerjük a bennszülött lányt, akit Joll ezredes fogott el felderítőútján, és a kihallgatások következtében *meg-*

vakul, de mégis *látónak* vallja magát. A bíró sajnálatból a szolgálatába fogadja, és e legitimizált viszonyt egy korántsem szokványos fűrdetési jelenettel pecsételi meg, a bíró rituálisan megmossa a lány megnyomorított lábát: „Lassan mosdatom, megmarkolom kemény húsú lábikráját, és végigszappanozom a lábát, kezelésbe veszem a láb csontozatát, izomzatát, ujjaimmal megtisztítom a lábujjak között. [...] Belefeledkezem kezem mozgásának ritmusába. Megfeledkezem a lányról is. Elszakadok a valóságtól, mintha nem is léteznénk.” (54) Ez a szertartásos *mosdatás* az idők előrehaladtával egyre intenzívebb lesz és kiterjed a lány egész testére; a bíró számára ez egyfajta gyönyört jelent, és megnyugtató, öntudatlan álomba zuhanáshoz vezet. A viszony és a gyönyör korántsem a szokványos érzékiség kategóriájába tartozik: „Nem érzek vágyat, hogy birtokoljam a tűzfénynél csillogó bőrű, zömök kis testet. Egy hete, hogy megismerkedtünk. Ete-tem, védelmezem, használom a testét, ha egyáltalán a szó megfelel a valóságnak, a magam különleges módján.” (58) Kapcsolatuk mindig ebben a különleges regiszterben mozog, bár a határok, ha nem is lépik át őket, nem maradnak egyértelműek.

A bíró egyre elszántabban és nyugdíjazásával mint sem törődve védi a bennszülötteket, veszélyes terepre téved, mikor véleményét nem rejti véka alá: „Hogyan lehet kiirtani a megvetést, különösen ha azt semmi egyéb nem indokolja, mint az étkezési szokások különbözősége vagy a más szemvágás? [...] Azt hisszük, hogy ez a vidék a miénk, a Birodalom része – a mi előretolt helyőrségünk, a mi településünk, a mi kereskedelmi központunk. Ezek az emberek azonban, a barbárok egyáltalán nem így gondolják. [...] Nem kételkednek benne, hogy egy szép napon fölpakolunk a szekereinkre, és elindulunk oda, ahonnan jöttük [...] Elárulok valamit. Minden évben a tó vize egy kissé sósabb lesz. Egyszerű magyarázata van, de nem érdekes. A barbárok tudják ezt.” (96)

Coetzee az évszakok váltakozásával is aláfesti és ellenpontozza a változásokat: az első két fejezet téli időszaka külső tehetetlenségre ítéli a határ menti erődben bírót, de megajándékozza egy intimnek nyugodtan nevezhető kapcsolattal.

A harmadik fejezet tavaszán („eljött a tavasz, ha egyáltalán biztosak lehetünk ebben”, 137) a bíró indul útra a barbárokhoz, egyrészt hogy „helyrehozzam a károkat, melyeket a Harmadik Iroda okozott – írom –, és visszaállítsam a korábbi jószomszédságot, rövid látogatást teszek a barbároknál” (107), másrészt hogy a bennszülött lányt

visszakísérje népéhez. Az út során történik meg az, ami az erődben sohasem: a bíróé lesz a lány. Az *álm*nak itt is jelentős szerepe van: az álm határán, álmodozással vegyített érzéki mámoreként jelenik meg, de nem bír elsöprő erejű érvénnyel. A bíró szimbolikus szinten értelmezhető, a poszt-koloniális elméletekből jól ismert úr–szolga viszony megfordított analízisében keresi a válaszokat: „éppen a sebek azok, melyek a lány felé vonzottak, de aztán csalódásomra azt fedeztem fel, hogy nem elég mélyek. Túl sok vagy túl kevés: vajon őt akarom, vagy egy történet nyomait, melyeket a teste visel?” (120)

A negyedik fejezet a határmenti pusztaság és szabad ég helyett ismét a szűkös és bizarr erődbeli tárgyalóterem világába vezet. A Harmadik Iroda az ellenséggel, azaz a barbárokkal való összeesküvéssel gyanúsítja meg a bírót. Az *ellenség* jól ismert tipológiája tér itt vissza. A bíró álommunkájának a börtönben is fontos szerepe van: „Egész nap és egész éjszaka alszom, alig zavar a talicskazörgés és a kiabálások távoli hangja. Álmomban ismét a sivatagban vagyok, vánszorgok a végtelen térben egy bizonytalan cél felé.” (147) A bíró ugyanabban a cellában rostokol, ahol előzőleg a lány volt, akinek szelleme szüntelenül kísérti. Az álm itt egyúttal megvilágosító erejű is, megfogalmazhatóvá, kimondhatóvá válnak az addigi események és viszonyok: „Védmembe vettem a lányt, felajánlottam neki a magam kétes módján, hogy apja leszek. A segítség azonban túl későn jött, akkor, amikor a lány már nem hitt az apákban. Én jót akartam, jóvátételt akartam neki nyújtani: nem tagadhatom, hogy a tisztesség vezérelt, bár az érzelmeim vegyesek voltak, némelyik megmagyarázhatatlan; a vezeklés és a jóvátétel idejének mindig el kell jönnie.” (150–151)

Egy idő után, a fogság és a megaláztatások velejárójaként maga a bezártság, az elzártság válik álommunkává, mely téren és időn kívüli – ha tetszik: feletti –, ezáltal eliminálva a múlt és jövő, illetve ami még fontosabb, a test és lélek dualizmusa közötti megfoghatatlan és beláthatatlan időintervallumot. Az álm egyfajta kétes szabadságfogalommal játszik, melyet a biológiai test szükségletei ellenpontoznak és csúfolnak ki. A kínzás fiziológiája elemi erővel tör át mindenféle nemes ideológián: „Szenvedéseimben semmi nemesítőt nem látok. Amit szenvedésnek nevezek, ráadásul nem is merő fájdalom. Mindaz, amin át kell esnem, a testem legalantasabb szükségleteire redukálódik: az ivásra, a könnyítésre, olyan helyzet keresésére, melyben a fájdalom legkevésbé kínoz. [...] Kínzóim azonban nem törődtek a fájdalom fokával. Az volt a céljuk, hogy megmutassák nekem, mit jelent egy

testben élni, a testben, egy olyan testben, mely csak addig képes ragaszkodni, az igazságról alkotott nézeteihez, amíg ép és egészséges, de rögtön elfelejti őket, amint fejét megragadják, csövet nyomnak le a torkán, és sós vizet öntenek belé, míg köhögni kezd, öklendezik és okád.” (214)

Az ötödik fejezetben kilépünk a bíró testére koncentráló körből, de folytatódik a test allegóriája, csak most már az egész erőd testét érik inzultusok. A bíró testét támadó és alázó rendszer önmaga pusztulását figyelheti, olyan lealacsonyodást, melyet maga a rendszer generált önmaga ellen. „A hátramaradt kis helyőrségben soha nem látott mértékű iszákosság uralkodott el, megnőtt a városiakkal szembeni gőg. Incidensek történtek: katonák tértek be az üzletekbe, és fizetés nélkül azt vittek el, amit csak akartak. Mi értelmét látná a boltos, hogy feljelentsen őket, amikor a bűnözők és a rendfenntartók ugyanazok?” (228)

Ebben a részben újból expedíció indul a barbárok felfedezésére és elfogására; szintén a Birodalom katonái kelnek útra, de sohasem térnek vissza. Paradox módon a soha vissza nem térés mozzanata az, amely képes fenntartani a barbárok létezésének bizonyosságát. Ez a hit pedig a Birodalom kontra határvidék problematikájára világít rá, és értelmezi át az addig stabilnak és kikezdehetetlennek látszó viszonyt: „szörnyű pletykák kezdenek terjedni: a sereget becsalogatták a sivatagba, és megsemmisítették; tudtunk nélkül visszarendelték a hátsó rész védelmére, a határ menti városokat pedig prédául hagyták a barbároknak” (240). A létezés téje újraértelmeződik: a barbárok az ellenség bizonyosságává válnak; a Birodalom határán való elhelyezkedés rávilágít a határmenti pozíció veszélyére, és a Birodalomhoz mint olyanhoz minél közelebb lévő állás elfoglalására ösztökél. Jól kiviláglik a regény lapjaiban, hogy önmagában vett határbeli helyzet nem létezik, a *határmentiség* valamilyen zászlóhoz való tartozás kötelékét igényli, különben a semmibe foszlik és önmaga ellen munkál. A határmentiség egyetlen értelme a Birodalomhoz való tartozás tudata – egyedül ez az egzisztenciális pozíció az, amely képes fenntartani egy határmenti identitást.

„Miért vált lehetetlenné, hogy úgy éljünk, mint hal a vízben, mint madár a levegőben, mint a gyerekek? Ez a Birodalom vétke! A Birodalom csinált történelmet az időből. A Birodalom nem az évszakok ismétlődő, természetes körforgásának idejébe helyezte létét, hanem a felemelkedés és a bukás, a kezdet és a vég, a katasztrófák széttördelt idejébe. A Birodalom arra ítéli önmagát, hogy történelemben éljen és

összeesküvéseket szőjön a történelem ellen. A Birodalom elvakult agyát csupán egy gondolat foglalkoztatja: hogyan lehet kikerülni a véget, a halált, hogyan lehet mind tovább fennmaradni. Nappal az el-lenséget üldözi. Ravasz és könyörtelen, vérebeket küld mindenhová. Éjszaka a pusztulás képei gyötrik: városok kirablása, a lakosság meg-kínzása, csontpiramisok, letarolt földek. Őrült, de virulens látomás.” (246–247)

A birodalom létét, a birodalomban való létet a bíró a bennszülött lánnyal való kapcsolatában is feltérképezi, illetve saját hazugságait is leleplezi önmaga előtt: „Én voltam a hazugság, amit akkor mond a Birodalom, amikor békés idők járnak, és ő volt az igazság, amit akkor mond a Birodalom, amikor viharos szelek fújnak. A birodalmi ura-lom két oldala, sem több, sem kevesebb.” (251)

A hatodik fejezetet epilógusként is értelmezhetjük: elmúltak a vi-harok, a határvidéken a bíró vezetése alatt csak egy maroknyi ember maradt, akik a nemsokára újból beköszöntő télre készülve átadják magukat a mindennapok álmodozásának és megszokott álmainak. A bíró rezignált őszinteséggel gondolkodik és vezetési tollát az utolsó lapokon: „A történelmen kívül akartam élni. Azon a történelmen kí-vül, amelyet a Birodalom minden alattvalójára, még az ilyen távolba szakadtakra is rákényszerít. Sohasem kívántam, hogy barbárokra is ráerőszakolja a Birodalom a maga történelmét. Hogyan hihetném, hogy ez szégyellnivaló?” (284)

Holisztikusan nézve a regényt, a Birodalomról óhatatlanul Asimov *Alapítvány*-trilógiájára kell gondolnunk, az előretolt helyőrségről meg kinek ne ugrana be Rejtő Jenő neve? Az államgépezet egyedül a mesterségesen gerjesztett és kiagyalt, barbárok irányából érzett fe-nyezetettségéből nyeri legitimitását.

Coetzee mind nyelvi, mind tematikusan absztrahál. Éppen ez az absztrakt szint implikálja folyamatosan azt az igényt, hogy az in-terpretáció során elkössük ezeket a szálakat, mégpedig kettős érte-lemben: helyezzük el mind a világirodalom angol nyelvű prózájának áramlatában, mind pedig a dél-afrikai és afrikai irodalmi kontextus-ban. Coetzee ugyanis, bármennyire is elvonatkoztatott dimenzióban ír, nem tudja kikapcsolni azt a fajta politikumot sem, ami Nadine Gordimer, André Brink, Peter Abrahams vagy Ezekiel Mphahlele munkáiban játszik szerepet. Amíg azt mondhatjuk, hogy az utóbbi-aknál hangot és etikai hitvallást kap a politikum, addig Coetzee mun-káiban *echó*ként visszhangzik, és vissza hangzik.

Coetzee mesterien tudatos író, az irodalmár analitikusságával ír, számos művet és egyben azok interpretációit szólaltatva meg, felfedezhetjük és ismerősként köszönhetjük Kafka groteszk világát, Vonnegut fekete humorát és idegenség-értelmezését, Gordimer etikai imperatívuszait, Hawthorne határvidékeit vagy Huxley rendszerelméletét is.

Dél-Afrikának a két Nobel-békedíjasa – Nelson Mandela és Frederik William deKlerk – mellett immár két irodalmi díjasa is van: Nadine Gordimer után John Michael Coetzee. Ez a négy név elég bizonyíték kell legyen, hogy érdemes kikacsintanunk a dél-afrikai irodalom felé, már csak azért is, mert tapasztalataim alapján elmondhatom, hogy a dél-afrikai literatúra tanulmányozása segít más afrikai irodalmak befogadásában és megszeretésében is.

PARRAG JUDIT

HUNGAROLÓGIAI OKTATÁSI PROGRAM A BALASSI BÁLINT INTÉZETBEN

A Balassi Bálint Intézet Hungarológia Tanszékének bemutatkozása

A Hungarológia Tanszék 2002 szeptemberében alakult, és ezzel egy időben kezdte kialakítani oktatási programját. A 2003/2004-es tanév már a Pécsi Tudományegyetem által akkreditált, kreditrendszeres oktatásnak megfelelően indult. A tanszék munkatársai részt vesznek a külföldről érkező hallgatók hungarológiai oktatásában, és hungarológiai kutatásokat folytatnak. Speciálisan külföldi hallgatóknak írt tankönyveink egyes kötetei szintén ebben az évben jelentek meg. A jövőben szeretnénk minden hungarológiai szakterületre kiterjeszteni a sorozatot, és kialakítani egy speciális magyarságtudományi tankönyvcsaládot. Még 2002-ben megalakult a Kortárs Kultúra Kutatócsoport (KKK), amelyet a tanszék fiatal munkatársai hoztak létre. Kutatóközösségünk célja, hogy kidolgozzon egy olyan korszerű értelmezői módszert, amelynek segítségével könnyen el lehet igazodni a hungarológiában, annak történetében, s elsősorban ezen interdiszciplináris tudományt érintő mai problémákkal kíván foglalkozni, és a magyarságtudományt a korszerű kultúratudomány keretei között újraértelmezni.